

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

Συζητώντας για το θάνατο

ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
'Αναπλ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου 'Αθηνών

Γεύση θανάτου

Το εὐαγγελικό ἀνάγνωσμα τῆς ἀνάστασης τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας τῆς Ναὴν (Λουκάς ζ' 11-17) ξανάφερε σὲ μυαλό σκέψεις ποὺ συνέχουν τὸ εἶναι μας. Στὴ θλίψη ποὺ βασίλευε στὶς ψυχές μας γιὰ τὴν ἀπόλεια τοῦ Πατριάρχου, ἢ κυριακὴ ρήση «μὴ κλαίτε» ἀντηχεί παρήγορη καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἐντολὴ «ἐγέρθητε» μᾶς γεμίζει ἐλπίδα. Μιὰ ἐλπίδα σκιασμένη ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἴδιο τὸ θάνατο ποὺ σωρεύεται μέσα μας, γύρω μας.

Ὁ θάνατος παραμυθεύει σὲ κάθε μας βήμα, σὲ κάθε μας ἀναπνοή. Ἡ αἰσθησή του μᾶς ἀγγίζει καὶ στὶς ἐκατόμβες τῆς ἀσφάλτου, καὶ στὸς νεκροὺς τῶν πολεμικῶν συρράξεων, καὶ στὶς ἐγκληματικὲς πράξεις εἴτε στὸ πρωτότυπο εἴτε στὴν ἀναπαράστασή τους στὶς μινιμάρες ἢ τίς μεγάλες θόκες. Στὸ ἄγγιγμα ἐνὸς νεκροῦ πουλιοῦ ποὺ ξεφυλάει στὴν καλύπη μας ἢ στὸ ἀπεγνωσμένο «γιατί;» μιᾶς μάνας ποὺ χάνει τὸ παιδί τῆς ἀπὸ ναρκωτικὰ καὶ ἀφήνει τὴν τελευταία του πνοή στὰ χέρια τῆς ποὺ τὸν κανάκευαν καὶ τὸν χάιδευαν μικρὸ ἢ πῶς μεγάλο. Καὶ σὺ στένεις ἀνήμπορος νὰ κάνεις ἑπιδήψατε...

Ἀμφιταλαντεύσεις

Ὅσο νὰ παρηγορήσεις μπορεῖς. Οἱ λόγοι παραμυθίας ποὺ προσπαθεῖς νὰ προσφέρεις ἤχουν παράξενα στ' αὐτιά σου καὶ στ' αὐτιά τῶν ἄλλων. Ἀναρωτιέσαι: τί νὰ τοὺς πεῖς. Πῶς νὰ τοὺς πλησιάσεις. Νὰ τοὺς μιλήσεις γιὰ τὸν «πρωτότοκο τῶν νεκρῶν» (Ἀποκάλυψη α' 5) ; Κινδυνεύεις ἢ νὰ σὲ αἰρανευτοῦν ἢ νὰ σὲ παρακαλέσουν νὰ τὰ πεῖτε ἄλλη φορά. Ἰσως οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὴν ἑμιλία του ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου («ἀκουσάμεθά σου πάλιν περὶ τούτου», Πράξεις ιε' 32). Δὲν γνωρίζω ἂν θὰ βρεθεῖ ἕνας Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ἢ μιὰ Δάμαρις γιὰ νὰ σὲ πιστέψουν.

Γιὰ τοὺς πολλοὺς μιὰ τέτοια «πίστη» εἶναι «μάταια». Γιὰ τοὺς πολλοὺς ὁ θάνατος εἶναι τὸ τέλος. Ὁ

Χριστὸς δὲν λογίζεται «ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων» (Α' Κορινθίους ιε' 17,21). Ὅταν ὁ θάνατος εἶναι τὸ τέρμα, τὸ «αὔριο» δὲν σοῦ δίνει καμμία προοπτική, γιατί αὔριο πεθαίνεις, καὶ δια εἶναι μάταια. Μιὰ ζωὴ τότε κινεῖ πρὸς τὸ θάνατο. Ἡ ζωὴ τροφοδοτεῖ τὰ νεκροταφεῖα. Ὁ θάνατος δὲν λογίζεται οὐτε κἂν ἐχθρὸς μετὰ τὸν ἑστίο πρέπει ν' ἀντιπαλαίφεις. Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἡμῶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἐχθρὸς καὶ μάλιστα θὰ καταργηθεῖ τελευταῖος (Α' Κορινθίους ιε' 26). Δὲν θὰ ἔχει ἕως αὐτὸς τὴν τελευταία λέξη. Ἄλλος θὰ εἶναι ὁ νικητὴς. Τὸ κεντρὸ τοῦ θανάτου δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ δηλητηριάξει τὴ ζωὴ μας.

Πολλοὶ ποὺ δὲν πιστεύουν στὴν Ἀνάσταση ἐπιδίδουν τὴν ἀθανασία μέσῳ τοῦ ἔργου τους, μέσῳ τῆς τέχνης. Ἡ τέχνη, εἶπαν, εἶναι τὸ ἀντίδοτο τοῦ θανάτου. Αὐτὸ ποὺ κάνουν ἐν τούτοις εἶναι καλὸ, γιατί ἔτσι ἐνεργοποιοῦνται. Οἱ δυνάμεις τους δὲν ἀδρανοῦν, δὲν ἀκίνητοποιοῦνται ὡς ὁ θάνατος ὡς ἄλλη Μέδουσα νὰ τοὺς πετρώνει μετὰ τὸ βλέμμα του καὶ νὰ τοὺς κάνει νὰ εἶναι νεκροὶ πρὸ τῆς ὥρας τους. Πολλοὶ, λοιπὸν, ἐπιδίδονται πληθωρικὰ, δημιουργοῦν μεγάλα ἔργα. Στὸ βάθος ἡμῶς γνωρίζουν ὅτι τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς δώσει τὸ ἔφετόν, καὶ μένουν μετὰ τὴ συνείδηση μιᾶς μάταιης προσπάθειας.

Στάση ζωῆς

Ἡ ἐν αὐτῶν ἡλικίᾳ λύση θὰ ἦταν κίβωτος διαφορετικὴ. Τίποτε δὲν ἀλλάζει ὡς πρὸς τὸ προσωρινὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ θάνατος εἶναι ἐδῶ. Τὸν συναγοῦμε καθημερινὰ δίπλα μας, μέσα μας. Μόνον ποὺ δὲν εἶναι τὸ τέλος. Τὸ αὔριο δὲν ὀρίζεται ἀπὸ τὸ θάνατο, δὲν ἐρίζει αὐτὸς τοὺς κανόνες τοῦ παιγνιδίου. Εἶναι ἐχθρὸς πραγματικά. Ἡ πῶς ξένη καὶ ἡ πῶς οἰκεία πραγματικότητα. Ὅσο καὶ ἂν μᾶς ξεγίξει τὸν ἔχουμε συνηθίσει ἢ δὲν μᾶς ἀφήνει νὰ τὸν ξεχνάμε. Ζοῦμε μαζί του ἢ θὰ ἔλεγα πρέπει νὰ μάθουμε νὰ ζοῦμε μαζί του. Χρειαζέται νὰ ἔχουμε μιὰ σ τ ἄ σ η ζ ω ῆ ε ἀπέκλιση στὸ θάνατο.

σ ἐ δρόμους ποιμαντικής διακονίας

Αὐτὴ ἡ στάση ζωῆς προέρχεται ἀπὸ τὴν πεποίθη-
ση τῆς τελικῆς νίκης ἢ τὴν πρόγνωση τῆς τελικῆς νί-
κης. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο εὐχαριστοῦμε τὸ Θεὸ
ποῦ μᾶς δίνει τὴ νίκη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ. Εἶναι ὁ Νικητής. Τὴ ἐλπιδοφόρα ἀκούγεται
ἡ παύλεια φράση: «τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν
τὸ νίκας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Α' Κορινθίους ιε' 57).

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πεποίθηση βγαίνουν ὀρισμένα συμ-
περάσματα, ἀκολουθοῦν ὀρισμένες συνέπειες, ἡ στάση
ζωῆς ἐναντι τοῦ θανάτου. Τὸ ἔ ρ γ ο π οῦ κάνομε
δὲν εἶναι μάταιο. Ἐρωτήματα σχετιζόμενα μὲ τὸ νόη-
μα τῆς δημιουργικῆς μας ἐργασίας τοῦ τύπου «καί ἐπει-
τα;» δὲν ἔχουν τὴ θέση τους. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτή-
ματα ποῦ τὰ συζητοῦσε ὁ Ἅπ. Παῦλος μὲ τοὺς Κοριν-
θίους, καὶ ποῦ τὰ θέτομε καὶ μεῖς σήμερα, ὁ Ἄπό-
στολος εἶναι κατηγορηματικός. Ἔθηκε τοὺς Κοριν-
θίους πρὸ τῶν εὐθυγῶν τους.

Ἐχοντας διαπραγματευθεὶ τὸ ὅλο ζήτημα στὸ κε-
φάλαιο ιε' (στίχοι 12 ἕως 58), μὲ τὸν τελευταῖο στί-
χο, τὸν 58, καταλήγει σὲ ἓνα «ὥστε». Αὐτὸ τὸ ὥ σ τ ε
ἀξίζει πολλὰ γιὰ τὴν καθημερινή μας ζωὴ. Ἀφοῦ λοι-
πὸν, σύμφωνα μὲ ὅλα ὅσα ἀνέφερε, τοὺς ὑποδείξει νὰ
εἶναι σταθεροὶ καὶ ἀμετακίνητοι, τοὺς προτρέπει νὰ ἐρ-
γάζονται ὅλο καὶ περισσότερο τὸ ἔργο τοῦ Κυρίου πάν-
τοτε, ἀφοῦ ξέρουν ὅτι ὁ κόπος τους ἐν Κυρίῳ δὲν εἶναι
μάταιος. Σύνδεσμοι (ὦ σ τ ε), ἐπιρρήματα (π ἄ ν-
τ ο τ ε), προθέσεις (ἐ ν Κ υ ρ ῖ ο ῦ) τροχοδρομοῦν
τὴ στάση ζωῆς ἐναντι τοῦ θανάτου.

Αὐτὸ τὸ «ἔ ρ γ ο τ ο ῦ Κ υ ρ ῖ ο ῦ» εἶναι τὸ
ἔργο τὸ ὅποιο ζητεῖ ὁ Κύριος ἀπὸ τὸν καθένα μας. Αὐ-
τὸ τὸ ἔργο δὲν εἶναι κενό, μάταιο. Δὲν ἀμαυρώνεται
ἀπὸ τὴ σκιά τοῦ θανάτου· λαμπρύνεται ἀπὸ τὴν προ-
οπτικὴ τῆς Ἀναστάσεως. Δὲν προορίζεται γιὰ τὸν Ἄδη
(τὴ χώρα τοῦ θανάτου, Ἠσαΐου θ' 1· Ματθαίου δ' 16)·
προορισμὸς του εἶναι ἡ «χώρα τῶν ζώντων» (Ψαλμὸς
ριδ' 9). Ἔχει ποῦ «ἐνάστου τὸ ἔργον φανερόν γενή-
σεται» (Α' Κορινθίους γ' 13).

Μνήμη θανάτου

Μία τέτοια στάση ζωῆς ἐναντι τοῦ θανάτου προ-
ποθεῖται προετοιμασία. Ἡ μελέτη εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ
πατερική μας παράδοση ὀνόμασε αὐτὴν τὴν προετοι-
μασία «μελέτη θανάτου», «μνήμη θανάτου». Δὲν πρό-

κειται γιὰ μίαν συναισθηματικὴ ἢ διαγοητικὴ, ἀλλὰ
γιὰ μίαν ὀντολογικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου¹, ὁ ὁ-
ποῖος μελετώντας τὸν θάνατον ἀσχεῖται τρόπον τινὰ
σὺν τὸν Ἀδάμ στὴν Ἀνάστασιν². Ὁ χριστιανὸς συνε-
δητοποιεῖ τότε τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή του ὡς ἐνὸς
πίπτοντος καὶ ἀνισταμένου ἀνθρώπου³.

Ὁ Ἀββᾶς Ἰωάννης τῆς Κλαμακίας στὸν ἕκτο τοῦ
λόγου «περὶ μνήμης θανάτου» ὀρίζει ἓνα «μνήμη θανά-
του ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος» (6⁴).

Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτουλὸς σὲ μίαν ἀπὸ τῆς δι-
δαχῆς του ὅταν προτρέπει τοὺς χριστιανούς νὰ μὴ πά-
πτουν τὸν νεκρὸ ὁμέσως καὶ νὰ τὸν φυλάττουν εἰκοσι-
τέσσαρες ὅρες καὶ νὰ τὸν στοχάζονται καλὰ τὸ δικαιο-
λογεῖ: «διὰτὶ καλύτερος διδασκαλὸς ἔξω εἶναι ἄλλος
ὑπὸ τὸν θάνατον»⁵.

Ὁ Γέρον Ἰωσήφ ἀποκαλεῖ μικρότερον ἐκεῖνον «ὅστις
νυχθημερόν ἐνθυμεῖται τὸν θάνατον» καὶ ἐτοιμάζεται
νὰ τὸν συναντήσει. Διότι ἔχει συνίθετον ὁ θάνατος εἰς
ὅσους τὸν περιμένουν νὰ ἐρχεται ἱακρός, ἐνθὲ εἰς ὅσους
δὲν τὸν προσμένουν καταφθάνει πικρὸς καὶ σκληρὸς⁶.

Ἡ μνήμη αὐτὴ ἐπιτελεῖ τὴν «ζωοποιὸν νέκρωσιν»
ποῦ μᾶς μεταφέρει «ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν»
(Ἰωάννου ε' 24). Γι' αὐτὸ καὶ κληρόσαμε αὐτὴ τὴ
στάση ζωῆς ἐναντι τοῦ θανάτου.

1. Βλ. Joseph A. Fischer, «Μελέτη θανάτου Eine Skizze zur frühen griechischen Patristik» στὸ Wegzei-
che n. o. Würzburg, Augustinus Verlag, 1971, σ. 43-54.
Constantine Malandrakis, «The Mindfulness of Death according to the ascetic patristic Tradition» στὸ περ. «Θεο-
λογία», π. 59, τόμος 2, Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1988, σ. 346-
360. Archimandrite Sophrony (Sakharov), We shall see
him as he is (1 John 3:2), Essex, Stavropegic Monastery
of St. John the Baptist, 1988· ἰδιαιτέρως βλ. τὸ κεφ. «The
Grace of Mindfulness of Death», σ. 10-18.

2. Malandrakis 1988, ὁ.π. σ. 348.

3. Π. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός Ι
β. 3 (Bibliotheca 7, Ἀθήναι 1956, σ. 83, στίχος 11 καὶ Sources
Chrétiennes - 70, Paris 1960, σ. 118-119). Πρβλ. J. A.
Fischer 1971, ὁ.π. σ. 54, ὑποσημείωση 95.

4. Τὴ δυναμικὴ τοῦ ἀνισταμένου ἀνθρώπου εἰκονο-
γραφεῖ μὲ θαυμαστὸ τρόπο ὁ 47^{ος} λόγος τοῦ Ἀββᾶ Σισαῖ
τοῦ Μεγάλου ποῦ τὸν βρίσκουμε στὸ Γεροντικόν, Ἀθή-
ναι, ἐκδ. «Ἀστὴρ», 1970, σ. 114.

5. Διδαχὴ Α1, παράγραφος 23, στὴν ἐκδοση J. B. Me-
νουνου, Κόσμος τοῦ Αἰτωλοῦ Διδασχῆς (Φιλο-
λογικὴ μελέτη - Κείμενα), Ἀθήναι, ἐκδ. «Γήνη», σ. 181.

6. Γέροντος Ἰωσήφ, Ἐκφρασις μοναχικῆς
ἐμπειρίας, Ἅγιον Ὅρος, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Φιλοθέου, 1981,
σ. 278.